

Zářivé hlubiny

Alena Pěkná

(Zahájení pořadu SBC Zářivé hlubiny, který se uskutečnil 27. dubna 2016 v Městské knihovně v Praze)

Vážené dámy a vážení pánové, přátelé díla bratří Čapků, vítáme Vás na dnešním literárním pořadu, kterým bychom chtěli připomenout sté výročí prvního knižního vydání souboru povídek Zářivé hlubiny.

První knižní výbor z tvorby nám dobře známé spisovatelské dvojice Zářivé hlubiny a jiné prózy tak trochu máte hned několikrát. Přestože vyšel jako první knižní soubor, nejde o zcela ranou tvorbu, ta vyšla až o dva roky později pod titulem Krakonošova zahrada. Sami bratři uvedli výbor na pravou míru hned v předmluvě prvního vydání Zářivých hlubin.

Nepřesný je ve skutečnosti i celý titul celého souboru Zářivé hlubiny a jiné prózy, neboť součástí prvního vydání v květnu 1916 byla i divadelní hra Lásky hra osudná, která se již v druhém vydání z roku 1924 neobjevila, vrátila se do souboru až při třetím vydání z roku 1930, které vyšlo v Praze AVENTINU v rámci vydávání Spisů bratří Čapků. A opět s poněkud zavádějící informací, přestože šlo o vydání třetí, je uvedeno na titulní stránce jako vydání čtvrté.

Samy Zářivé hlubiny vyšly v souboru s jinými prózami či pracemi bratří Čapků ještě třikrát, v roce 1957 spolu s Krakonošovou zahradou a Juveniliiemi v Československém spisovateli. Výbor připravil a edičními poznámkami opatřil Miroslav Halík, soubor vyšel s doslovem Jaroslava Janů.

V Československém spisovateli vyšly Zářivé hlubiny ještě jednou, v roce 1982, tentokrát pod editorským vedením Emanuela Macka a s doslovem Zdeňka Pešaty v edici Spisy Karla Čapka pod názvem Ze společné tvorby. Kromě Krakonošovy zahrady byly do souboru zařazeny hry Lásky hra osudná, Ze života hmyzu a Adam stvořitel.

Prozatím naposledy se povídky souboru Zářivé hlubiny staly součástí výboru beletristicky pojaté rané tvorby bratří Čapků, kterou společně napsali v letech 1907-1912, který vyšel v nakladatelství ARSCI v roce 2010 pod poetickým názvem Duhové fantazie, výbor připravil a vlastním zasvěceným doslovem opatřil Jiří Opelík. Publikace je navíc doplněna ukázkami z kreseb a grafik Josefa Čapka, které pocházejí z téhož období jako zařazené literární texty. Tolik k samotné historii vydávání Zářivých hlubin.

Ještě zpět k prvnímu vydání

Poprvé vyšly Zářivé hlubiny v pražském nakladatelství Františka Borového, mimochodem v tomto roce vyšel u nakladatele Borového i Olbrachtův Žalář nejtemnější a znovu Dykův Krysař. První vydání vyšlo s ilustracemi architekta a výtvarníka Vlastislava Hofmana. S o tři roky starším výtvarníkem, grafikem a urbanistou

Vlastislavem Hofmanem podnikl Josef Čapek v roce 1912 novou cestu do Paříže, zaměřenou tentokrát na studium nejnovějšího malířství a umění přírodních národů. Tato cesta je dalším důkazem hlubokého zájmu bratří Čapků o avantgardní umění, které zejména v jejich společné tvorbě sehrálo klíčovou roli. Další vydání většinou již vycházela s ilustracemi Josefa Čapka nebo nebyla doprovázena ilustracemi vůbec.

V bibliografii Karla Čapka, kterou připravil Jiří Opelík, je knižní soubor Zářivé hlubiny opatřen pro mne zcela neuvěřitelným číslem 3151.

Zářivé hlubiny byly dokonce přeloženy, a to hned několikrát: v roce 1975 do ruštiny a o deset let později vyšly opět v ruštině a téhož roku i v bulharštině, vždy samozřejmě v rámci rozsáhlejšího výboru. Doufáme, že po dnešním představení k těmto překladům zásluhou Hasana Zahiroviće brzy přibudou překlady další.

Sedm povídek, novel, próz Zářivých hlubin si to bezesporu zaslouží. Zůstávají jako raná tvorba poněkud v pozadí. Literární kritici se o ně zajímali často velmi povrchně, pokud vůbec. Spolu s renomovanými literárními historiky a čapkology se povětšinou shodují na tom, že jde o přelom v tvorbě obou bratří, že autoři usilují o nový typ epiky. Opouštějí staré tradice a pokoušejí se nastolit pevný kompoziční řád a sevřený děj. Literární kritici připomínají, že jde o sbírku daleko úspornější a faktografičtější než byla tvorba Čapků před rokem 1910, že jde o knihu, která je výrazně epická, o „školu vypravování a přechod od prózy lyrické k výpravné“. Prózy Zářivých hlubin vznikají v době, kdy se oba bratři dostávají do proudu českého literárního a výtvarného dění spojeného s formováním mladé generace výtvarné i literární a s tímto předválečným hnutím zřejmě souvisí i experimentální charakter těchto próz.

Dozvídáme se, že některými prózami účtují jejich autoři se secesí, že některé vznikaly pod vlivem novoklasicismu, zejména německého, že četnost zorných úhlů na jednu situaci přibližuje některé povídky kubistickému kontextu.

Zdeněk Pešata v doslovu již zmíněného výboru z roku 1982 zdůrazňuje, že *„z hlediska vnitřního vývoje nastává po popíravém období období stavební, z hlediska literární historie pak po ironicko-parodickém vypořádání se s dekadencí a s naturalismem začali Čapkové usilovat o nový typ epiky, který se již odpoutal od dosavadních tradic, překonal impresionistickou náladovost tehdejších próz a nastolil pevný kompoziční řád pořadající sevřený děj, zhuštěný do té míry, že se v něm jen zřídka najde místo pro dialog a přímou řeč, nepředvádí se, ale je vyprávěn.“*

Zdeněk Kalista v Lumíru v článku otištěném k padesátinám Josefa Čapka na adresu Zářivých hlubin poznamenal, že *„v této knize si autoři kladli nové a nové úkoly, z nichž nejeden se stal přejetou stanicí prve, než kniha vyšla“*. O rok později však povídky Zářivé hlubiny spolu s povídkami Boží muka a Trapnými povídkami označuje jako jedny z *„nejoblíbenějších a nejsympatičtějších v četbě své generace“*.

Ze sedmi povídek výboru se vysloužily podrobnější rozbor jen některé, zejména **Živý plamen**, který je jediný podepsaný pouze Josefem Čapkem a titulní próza **Zářivé hlubiny**.

Jednotlivým povídkám souboru se věnuje v podstatě jen Karel Sezima, jeho mírně poetický rozbor vyšel v Lumíru již v roce 1916. Zdá se, že z jeho podrobné recenze, z jejíhož pro dnešního čtenáře velmi netradičního stylu vysvítá, že její autor byl nejen uznávaný literární kritik, ale i sám činný spisovatel, vycházel nejen Zdeněk Kalista v roce 1937, ale i celá řada dalších hodnotitelů. Posuďte sami: *"Knižní prvotina bratří Čapků „Žárlivé hlubiny a jiné prózy“ je sbírka na povrch velmi různorodá, ale plná zárodků a kvašení, hledání půdy a boje o sebe. Naprosto není hotovým a uzavřeným celkem. Je to prostě kniha přerodu, revize přechodné práce, k níž nám dosud chybí počáteční i konečný člen vývojového řetězce. Autoři se odpoutávají od tradice. Do námětů i do stylizace prvních čísel „Žárlivých hlubin a jiné prózy“ přešlo mnoho příznačného tvorby onoho staršího období tvorby obou bratří. Ovšem už i tyto práce vyznačuje vůle k výpravnější formě. A to vůle odvážná a prudká, s ostrou chutí experimentu: důkaz, že intelekt autorů i pod zdánlivým chladem byl žhavý a mocný, básnický a umělecky úrodný"*.

Mluvíme o společné tvorbě, ale jak to s pověstnou společnou tvorbou bylo doopravdy? Bratří Čapkové nikdy na přesnějším vymezení vzájemných autorských podílů nelpěli. V dopisech své budoucí paní Jarmile Pospíšilové Josef Čapek přibližuje možnou spolupráci velmi věcně: *„Karel něco napsal, ale chtěl to vyhodit, bylo mi toho líto, povídku jsem si vzal k přepracování a pak ji dokončil Karel“*. Zkoumat nakolik je která povídka Karlova a nakolik Josefova by bylo bezesporu zajímavé, ale výsledek by byl více než nejistý a navíc zcela proti duchu jejich společné tvorby, právě ona syntéza Josefova sledování nových a nových verzí světa a Karlova putování po hraničních oblastech vytváří neobyčejné kouzlo těchto drobných próz, dodává jim jistou tajemnou atmosféru napětí mezi dvěma rozdílnými cestami k témuž cíli. V podstatě však téměř polovina z oněch sedmi vyšla pod jediným jménem - Živý plamen pod jménem Josefovým, Ostrov a Mezi dvěma polibky pod jménem Karlovým.

My jsme se však možná poněkud troufale odvážili povznést nad dobové kritiky, zejména F.X. Šaldu, jehož nelichotivá recenze vypovídá více o svém autorovi než o díle samotném. Je více než zjevné, že se do hodnocení knižní prvotiny bratří Čapků promítl nedávný osobní spor F.X. Šaldu s Karlem Čapkem o podstatu moderního umění. Pominuli jsme nakonec i odborné posudky literárních historiků a renomovaných čapkologů a pokusili jsme se na tento výbor sedmi povídek pohlédnout očima současného čtenáře, bez ohledu na soudy odborníků.

Může být tato tvorba stará již více než sto let pro dnešního zmlsaného čtenáře atraktivní? Pro znalce a milovníky díla Karla a Josefa Čapkových jde o otázku bez pochyby zbytečnou, ba zcela kacířskou, ale přiznejme si, jde o tvorbu velmi mladých autorů, kteří své místo na výsluní teprve hledají. A právě hledání je onen, dle našeho soudu, klíčový pojem. Na povídkách, které byly z velké části společnou prací, je více než patrná snaha najít své místo nejen ve světě umění, ale ve světě jako takovém.

Stanuli jsme před problémem, jak tento soubor dnešnímu čtenáři přiblížit. Ukázkami z každé ze sedmi povídek bychom riskovali, že se omezíme na upoutávky jednotlivých próz a nepodaří se nám představit je v jejich lesku a půvabnosti, neboť ony jsou neobyčejně půvabné a vskutku čtenářsky přitažlivé. Slovy jednoho mladého čtenáře

Zářivých hlubin, která uveřejnil na sociální síti v roce 2013: "A víte co? Člověk by si řekl, že to bude nudná klasika, když otevřete bratry Čapky, ale když se ponoříte do jejich světa, zjistíte, že může být zábavný, překvapivý a lehce dráždivý."

Volili jsme proto cestu druhou: vybrat jen některé povídky a pokusit se jejich prostřednictvím podat další důkaz nadčasovosti bratrského díla; doufáme, že Vás dnešní pořad přiměje tuto útlou knížečku vyhledat. A buď po letech znovu, či poprvé v životě objevit svět plný tajemných postav, krvavých soubojů, lákavé exotiky i lehce dráždivé erotiky, v níž jsou ženy bytostmi opředenými tajemstvími a mnohdy přinášejícími mužům zkázu. Slovy Karla Sezimy „*téma o krvavé osudnosti mužova erotického citu k ženě, nezodpovědnému a nelogicky vrtošivému tvorovi, který chce být uchvacován překvapením, loutce, jejíž mechanismus nicméně má cos pekelně logického.... Těžké, pesimisticky hořké téma, ale autoři je berou s koketní lehkostí a rozehranou snadností, ačkoli nikterak povrchně*“.

A co tedy dnes neuslyšíte?

Ukázku z **Červené povídky**, která vyšla v Lumíru 38 v roce 1909 jako společná práce bratří Čapků. Jde o lehce ironickou povídku, v níž starý šermíř Neri vzpomíná na nešťastnou lásku svého přítele Niccoly ke krásné Giannine.

Ukázku z povídky **L'éventail (léventaj)**, která vyšla v literárním časopise Novina 3 v roce 1910, opět jako společná práce. V příběhu odehrávajícím se v roce 1789 se ocitáme na zahradní slavnosti, na níž nechybí záhadné androidní loutky ani nebezpečná vášeň.

Ukázku z povídky **Mezi dvěma polibky**, která vyšla v roce 1911 v Uměleckém měsíčníku, u níž je jako autor uveden pouze Karel Čapek. Vyprávění rozlohou na čtyřech stránkách zachycuje časový úsek dvanácti let. Je tu popsán začátek, konec i nový začátek lásky dvou milenců.

Ukázku z povídky **Živý plamen**, přemítavé povídky Josefa Čapka, která v jeho literární tvorbě zastupuje již zmíněnou novoklasicistní epizodu. V dopise z 31. srpna 1911 adresovaném své budoucí paní Jarmile píše Josef Čapek pouze: "to není ani renesanční novela a ani německá idyla..." Jde o prózu inspirovanou nejen autorovou cestovatelskou vášní, ale i novoklasicistní novelou literárního teoretika spisovatele Paula Ernsta Vězení. Novelou Živý plamen proniká žízeň po silném, bezbřehém a nespoutaném životě. "Zhuštěná báj" zastihuje hlavního hrdinu námořníka Manoela jen ve dvou momentech života - když se rozhodne vydat na moře a cestovat po světě a když před smrtí vypravuje knězi o svém životě. Klíčový motiv cesty, cestování jako pouti životem, se později objeví i v Kulhavém poutníku.

A co jsme tedy vybrali?

Povídka **Ostrov** vyšla ve Večerech jako beletristická příloha Lidových novin v roce 1912 opět pouze pod jménem Karla Čapka, s věnováním ilustrátorovi prvního knižního vydání Vlastimilu Hoffmanovi. Po ztroskotání se ocitáme spolu s hlavním hrdinou námořníkem

Domem Luizem de Faria z Lisabonu na krásném exotickém, nikoli však opuštěném ostrově.

Povídka **Skandál a žurnalistika** nebyla jako jediná ze všech uveřejněna časopisecky. Bratři Čapkové se inspirovali četbou deníku Le Matin (v této době jednoho z největších pařížských deníků), který sledovali v době svého pobytu v Paříži na jaře 1911. Slovy jednoho z literárních historiků „*novela Skandál a žurnalistika se vytrhla z novoklasicistního schématu a je předzvěstí virtuosních, radostně předmětných a životem sálajících "detektivních" vyprávěnek Karla Čapka*“. Jde v podstatě o reprodukci novinářských reportáží o společném útěku dvou milenců, ženatého šlechtice a vychovatelky jeho dětí. Tato mnohými neprávem opomíjená povídka nás zaujala pro svou až děsivou nadčasovost, neboť je důkazem, že již více než sto let může o soukromých věcech člověka prostřednictvím "šesté velmoci" rozhodovat zájem čtenářů a senzacechtivé veřejnosti, a že v honbě za atraktivním příběhem jsou media schopná čehokoli. Nezastaví se ani před manipulací s lidskými osudy a s veřejným míněním. Nikoli neprávem označil Karel Sezima tuto novelu za experiment vedoucí až k absurdnosti.

Povídka **Zářivé hlubiny**. Nechal-li Josef Čapek svou povídku Živý plamen v korespondenci Jarmile Pospíšilové nepovšimnutu, dotkl se zato hned několikrát, a to 21. dubna, 13. a 29. srpna 1912 povídky Zářivé hlubiny. Jde o prózu, která je ve vývoji obou autorů uzlovou prací. Touto prózou se také s literárními revuemi na léta spisovatelská dvojice bratří Čapků rozloučila - byl tím dokonán rozchod započatý již v Paříži. Genetický vzorec Zářivých hlubin je týž jako v Loupežníkovi: základní nápad dodal Josef, ale sám si povídku napsat netroufal: "*Sám to psát nemohu, protože píšu příliš tvrdě a těžce.*" vysvětlil v jednom ze svých dopisů své přítelkyni Jarmile Pospíšilové Josef Čapek. Z určitého hlediska jde o milostnou báseň v próze, ale zároveň je to něco navíc. Josef Čapek se nikoli neprávem pyšnil její originalitou. 29. srpna 1912 píše Josef Čapek Jarmile z Trenčianských Teplic: "*Nyní dokončujeme novelu (novela se to ani nemá jmenovat), delší věc, ve které jsme se pokusili vytvořit něco nového, novou koncepci velice odvážnou, která bude lidi jistě hodně udivovat. Je to krok k literatuře nového druhu, a i když se mi to za půl roku nebude možná už docela nic líbit, budu přece spokojen tím vědomím, že by se nikdo jiný v Čechách neodvážil takového způsobu myšlení a takové prudké vůle po novém pojetí.*" Povídka o zkáze divu lidského pokroku vyšla v Lumíru 41 v roce 1912, opět jako společná práce bratří Čapků.

Miroslav Rutte na adresu této povídky poznamenal: „*rozum našel posléze své meze, dopočetl se k tajemství*“. Končí doba „prvního mládí,“ vynalézavosti a formy a nastává doba „osobitosti vnitřního osudu“. I proto se musí autorská dvojice rozejít: partnerství umožňuje nápady, ale brání, aby se mohl každý vyjádřit sám za sebe: „*a tehdy Josef Čapek přichází se svým Leliem, v němž zhořklý lyrik zpovídá se po svém malířském temperamentu pohybem představ a obrazů, a Karel Čapek se svými „Božími mukami, v nichž čirý tok epiky vyústí v bolestný lyrismus myšlenek.*“

Jiří Opelík objevuje v Zářivých hlubinách i zcela nový vztah k ženě. Poprvé se tu stává obětí žena, dosavadní soupeření obou pohlaví vystřídá sen lásky, lásky bez tělesného doteku, cit duše široce rozevřené, zázračné vzplanutí života, muž se stává roven ženě, i on se nyní může stát vyslancem života.

A co o ztroskotání Titaniku mohli vědět bratři Čapkové?

Bezmála to, co víme my dnes: 15. dubna 1912 se do celého světa rozletěla děsivá zpráva - největší loď světa Titanic klesla ke dnu, největší zaoceánský parník třídy Olympic patřící společnosti White Star Line, určený pro převoz cestujících a pošty mezi Evropou a Severní Amerikou, na jehož palubě se nacházelo přes 2500 cestujících, o jehož provoz a pohodlí pasažérů se staralo téměř 900 členů posádky, ztroskotal během své první plavby. 14. dubna 1912 v 23:40 se srazil s ledovcem. Po necelých třech hodinách, nad ránem 15. dubna v 02:20, klesl ke dnu.

České i německé noviny přinášely děsivé zprávy o "strašlivé katastrofě parníku Titanic" již od 16. dubna. Každým dnem se v novinách objevovaly nové podrobnosti, spolu s úvahami, kdo tuto děsivou katastrofu zavinil. Počet obětí otřásl sebevědomím moderní technické civilizace a vedl k horečnatému hledání příčin katastrofy, bylo nezbytné odpověď na neodbytnou otázku, kdo nese za potopení nepotopitelné lodi odpovědnost? Kdo či co má na svědomí více než 1635 mrtvých cestujících a členů posádky?

Moderní technika si poprvé vyžádala svou děsivou daň, největší loď světa zničil ledovec. Objevily se spekulace o nepřiměřené rychlosti, za níž měl být zodpovědný dvašedesátiletý kapitán Edward John Smith, ten však zahynul hrdinskou smrtí při záchraně cestujících. Pozornost nahněvané a zmatené veřejnosti se obrátila proti představitelům společnosti Bílé hvězdy, zejména proti řediteli Ismayovi, který patřil mezi 703 zachráněných cestujících, na vině měla být špatná konstrukce, nedostatek záchranných člunů. Nikdo nechtěl přiznat, že není v moci člověka řídit svůj osud.

Mějme na paměti nelaskavý, v podstatě ambivalentní vztah života a umění, slovy Karla Čapka: „*Umění stále nově se rodí z neumění, ze života, z brutálních skutečností světa*“.